

Javni arhivi i privatna arhivska građa u zemljama tranzicije

AZEM KOŽAR, PROF. DR.

PU "Arhiv za registraturnu, arhivsku i dokumentarnu građu u privatnom vlasništvu" (u osnivanju) Tuzla, Put Križani broj 261, 75.000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
e-mail: kozar.azem@bih.net.ba

Public archives and private archival records in countries undergoing transition

ABSTRACT

Transition from monopartian to plural democratic societies in real-socialism, which lasts about three decades, has brought about some changes in the archival activity of the successor countries of the former Yugoslavia. This, among other things, is reflected in the more favorable treatment of the private sector's archival material, which was marginalized at the time of socialism. Changes are much more concerned with archival legislation than on its application. The cause of the problem is that these materials, allegedly, to the formation of special and private archives need to worry about public archives. However, public archives for a variety of reasons are not at the required level in the archive regulations of the obligations to private archive material, are not sufficiently engaged in animating the importance of this issue, which contributes to maintaining the existing unsatisfactory state. And not only do not create the establishment of special and private archive institutions, but some such concrete initiatives and attempts prevent it, and thus retain the existing monopoly in this activity. The absence of professionalism in public archives, mostly in their own heads of politically adept administration, and in the state and society, is a misinterpretation of the issue of public archives about private archives at the appropriate level. The intention of the author of this article is to point to the anomalies present and the lack of access to public archives of this issue.

Key words: countries in transition, ex Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, archival legislation, public archives, archival records, private archives, special archives, religious communities, archivists

Archivi pubblici e documenti archivistici privati nei paesi in via di transizione

SINTESI

La transizione dal monopartitismo alle società pluralistiche democratiche nel socialismo reale, che dura da circa tre decenni, ha portato alcuni cambiamenti nell'attività d'archivio dei paesi successori dell'ex Jugoslavia. Questo, tra le altre cose, si riflette nel trattamento più favorevole del materiale d'archivio del settore privato, emarginato al tempo del socialismo. Le modifiche sono molto più legate alla legislazione archivistica che alla sua applicazione. La causa del problema è che questi materiali, presumibilmente, alla formazione degli archivi speciali e privati debbono preoccuparsi degli archivi pubblici. Tuttavia, gli archivi pubblici per una serie di motivi non sono al livello richiesto dal regolamento archivistico degli obblighi per il materiale d'archivio privato, e non sono sufficientemente impegnati nell'implementare l'importanza di questo problema, che contribuisce a mantenere insoddisfacente lo stato esistente. E non solo nel creare istituzioni speciali ed archivi privati, ma alcune tali iniziative e concreti tentativi impediscono e così mantengono il monopolio esistente in questa attività. L'assenza di professionalità negli archivi pubblici, per lo più ai vertici dell'amministrazione politica, nello stato e nella società, costituisce un'interpretazione errata del problema degli archivi pubblici rispetto agli archivi privati. L'intenzione dell'autore di questo articolo è di mostrare le anomalie presenti e la mancanza di accesso agli archivi pubblici, per stimolare la professione archivistica e le istituzioni del sistema per cambiare la situazione esistente su un livello teorico e pragmatico e di offrire le soluzioni possibili.

Parole chiave: paesi in via di transizione, ex Jugoslavia, Bosnia-Erzegovina, Croazia, Montenegro, legislazione archivistica, archivi pubblici, documentazione d'archivio, archivi privati, archivi speciali, comunità religiose, archivisti

Javni arhivi in zasebno arhivsko gradivo v državah tranzicije

IZVLEČEK

Prehod iz enopartijske na pluralne demokratične družbe v realsocializmu, ki traja približno tri desetletja, je prinesel nekaj sprememb v arhivski dejavnosti držav naslednic nekdanje Jugoslavije. To se med drugim odraža tudi v ugodnejšem obravnavanju arhivskega gradiva zasebnega sektorja, ki je bil v času socializma marginaliziran. Spremembe se veliko bolj ukvarjajo z arhivsko zakonodajo kot pa njeno aplikacijo. Vzrok problema je, da mora to gradivo, domnevno, skrbeti za javne arhive pri oblikovanju posebnih in zasebnih arhivov. Vendar pa javni arhivi zaradi različnih razlogov v arhivskih predpisih niso na zahtevani ravni glede obveznosti do zasebnega arhivskega gradiva in niso dovolj dejavni pri animiranju pomembnosti tega vprašanja, kar prispeva k ohranjanju slabega stanja. Ne samo, da ne so-ustvarjajo ali pomagajo pri ustanavljanju posebnih in zasebnih arhivskih institucij, konkretne pobude in poskuse celo preprečujejo in s tem ohranjajo obstoječi monopol v arhivski dejavnosti. Odsotnost strokovnosti v javnih arhivih, večinoma v lastnem vodstvu politično adeptne uprave ter v državi in v družbi, je napačna razlaga vprašanja javnega arhivskega gradiva o zasebnih arhivih na ustrezni ravni. Namen avtorja tega prispevka je opozoriti na prisotne anomalije in pomanjkanje dostopa do javnih arhivov te teme.

Ključne besede: države v tranziciji, bivša Jugoslavija, Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Črna Gora, arhivska zakonodaja, javni arhivi, arhivsko gradivo, zasebni arhivi, posebni arhivi, verske skupnosti, arhivisti

Javni arhivi i privatna arhivska građa u zemljama tranzicije

ABSTRAKT

Tranzicija iz monopartijskog u pluralna demokratska društva u zemljama real socijalizma, koja traje oko tri decenije, donijela je određene promjene i u arhivskoj djelatnosti zemalja slijednica eks Jugoslavije. To se, između ostaloga, ogleda i u povoljnijem tretmanu arhivske građe privatnog sektora, koja je u vrijeme socijalizma bila marginalizirana. Promjene se znatno više odnose na arhivsku legislativu nego na njenu primjenu. Uzrok problema je u tome što se o toj građi, navodno, do formiranja specijalnih i privatnih arhiva trebaju brinuti javni arhivi. Međutim, javni arhivi iz različitih razloga nisu na potrebnoj razini u arhivskim propisima utvrđenih obaveza prema privatnoj arhivskoj građi, nisu dovoljno angažirani na animiranju značaja ovoga pitanja, što doprinosi održavanju postojećeg nezadovoljavajućeg stanja. I ne samo da ne generiraju osnivanje specijalnih i privatnih arhivskih ustanova, već i neke takve konkretne inicijative i pokušaje onemogućavaju, i na taj način zadržavaju postojeći monopol u ovoj djelatnosti. Na ovom pitanju se pokazuje odsustvo profesionalizma u javnim arhivima, ponajviše u njihovoj vlastodršcima politički podobnoj upravi, i u državi i društvu stvara pogrešna percepcija da je briga javnih arhiva o privatnoj arhivskoj građi na odgovarajućoj razini. Namjera autora ovog priloga je da ukaže na prisutne anomalije i nedostatnosti u pristupu javnih arhiva ovoj problematici.

Ključne riječi: zemlje u tranziciji, eks Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, arhivsko zakonodavstvo, državni (javni) arhivi, javna arhivska građa, imaooci arhivske građe, privatna arhivska građa, privatni arhivi, specijalni arhivi, vjerske zajednice, arhivisti

Uvodne naznake

Zemlje građanske demokratije su davno izbrisale barijere u poimanju i tretmanu oblika vlasništva - javnog (državnog) i privatnog. Podržavljene su samo neke najvitalnije i najznačajnije djelatnosti (organi vlasti svih vrsta i nivoa, unutarnja i vanjska sigurnost, saobraćaj, prirodni resursi, nacionalna kulturna dobra i sl.), dok se sve drugo može obavljati pored javne i putem privatne djelatnosti - vlasništva (Kožar, 1995, 13).¹ Sobzirom na tako sistemsko opredjeljenje zemalja razvijene demokratije i količina arhivske građe u privatnom vlasništvu u njima je veoma značajna - kako po količini tako i po strukturi. Sve to itekako ima odraza na broj i strukturu arhivskih ustanova. Pored javnih (državnih) arhiva u njima je pravno uređen i profesionalno oblikovan status i djelokrug rada specijalnih i privatnih arhiva, kao i svih drugih djelatnosti iz sfere kulture i kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa. Ukupne domete tih zemalja, pa i na planu arhivske djelatnosti, nastoje slijediti manje razvijene zemlje, među kojima su i zemlje u tranziciji.

1. Teoretičari arhivistike su pojam arhivske građe („službena i registraturna građa državnih ustanova“) koji je dominirao do kraja 19. stoljeća, u toku 20. stoljeća proširili na „svu dokumentaciju bez obzira na porijeklo (službena i privatna dokumentacija), utvrđujući da je njeno osnovno obilježje poslovni karakter“.

Zemlje bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), kao i neke druge zemlje socijalističke zajednice, su tek od 1990. godine iz monopartijskog (komunističkog) stupile na put pluralnog višepartijskog sistema liberalne demokratije. Tada započeta tranzicija tih društava još uvijek intenzivno traje. S obzirom na karakter vlasništva u socijalističkoj Jugoslaviji (od 1945. do 1990.), gdje je dominiralo društveno vlasništvo, uz neznatan procenat postojanja i privatnog vlasništva, u arhivskim i drugim propisima je akcenat stavljen na uređenje pitanja u ophođenju sa javnom arhivskom građom (Popović, 1987). Međutim, u svim arhivskim propisima donijetim na nivou socijalističke Jugoslavije i njenih federalnih jedinica, pa i u Bosni i Hercegovini,² obuhvaćena je, bar okvirno, i arhivska građa u društvenom vlasništvu, te građa društvenih organizacija, građansko pravnih i fizičkih lica (građana) tj. građa privatnog sektora. Iako je ta problematika vremenom sve više i preciznije uobličavana, ona do kraja socijalističke etape razvoja nije cjelovito pravno uobličena. Ipak, propisima je arhivska građa u društvenoj svojini, koja se nalazi u posjedu društvenih organizacija, građansko-pravnih i fizičkih lica, zaštićena na taj način što je imao cima te građe utvrđena obaveza da istu prijave nadležnom arhivu dostavljanjem potrebnih podataka o njoj, da omogućuje njeno snimanje i korištenje za naučne i stručne potrebe, da je predaju nadležnom arhivu, te da je ne mogu iznijeti iz zemlje, niti otuđiti prodajom građansko-pravnom ili fizičkom licu „niti na drugi način ustupiti stranom državljaninu“ bez prethodne ponude nadležnom arhivu (pravo preče kupnje) itd.³

Privatnom arhivskom građom smatrana je građa društvenih organizacija, ličnih i porodičnih arhivskih fondova i zbirki, te dio građe u posjedu građansko-pravnih lica, u koja su ubrajana privatna i mješovita preduzeća te dio građe vjerskih zajednica. Primjera radi, prema naznačenom *Zakonu o arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine* iz 1987. godine, u posjedu vjerskih zajednica je postojala građa nastala do 1945. godine koja je smatrana „društvenom svojinom“ (član 7 stav 3 *Zakona*), i građa koja je nastala nakon 1945. godine. Njen status (javna ili privatna) nije implicite određen ni jednim arhivskom propisom u ovom razdoblju. To je u određenoj formi urađeno tek nakon ratnog konflikta (1992-1995) u kojem je izvršeno konačno osamostaljenje Bosne i Hercegovine (Kožar, 2007, str. 287-295).⁴

Za pravilno razumijevanje suštine ove teme, neophodno je adekvatno (cjelovito) poimanje arhivske djelatnosti u punom kapacitetu toga pojma. U najkraćem, ona obuhvata ophođenje sa ukupnom produkcijom arhivske građe od njenog nastanka pa do „valorizacije svih oblika vrijednosti“, bez obzira na vrstu zписа na kojima je nastala (klasični ili novi nosioci), karakter vlasništva (državno, društveno, privatno i sl.), na porijeklo i sl. Uspješnost misije arhivske djelatnosti se ogleda u tome koliko ona uspijeva da ovlada brigom o ukupnoj produkciji arhivske građe kao pokretnog kulturnog dobra jedne zemlje, te da arhivsku građu stavi u funkciju struke, nauke, kulture, potreba građana idr. Favoriziranje jedne u odnosu na druge vrste arhivske građe, odnosno jednih u odnosu na ostale njene funkcije, u korijenu je pogrešno, fragmentarno i nedostatno. Cjelovitija rješenja su poznata samo dijelu razvijenog svijeta, dok je znatno veći broj zemalja u kojima je pristup arhivskoj problematici selektivan i nedostatan. Uzroci takvom stanju su različiti. Na području zemalja ex Jugoslavije dominiraju pitanja koja se mogu podvesti pod pojam ne postojanja odgovarajuće arhivske tradicije, te pitanja koja se tiču karaktera vlasništva u vrijeme socijalističke etape razvoja od 1945. do 1990. godine (Kožar, 2003, str. 149-158). Raskid sa ovim i drugim recidivima negativne prošlosti je dug i složen tranzicijski proces, ali je on istovremeno i neminovan civilizacijski čin. U posljednje vrijeme sve više, bar nominalno, i u zemljama tranzicije dolaze do izražaja cjelovitija shvatanja značaja i uloge arhivske djelatnosti, ali u praksi još uvijek postoji ogroman raskorak između nominalnih proklamacija (u formi arhivske legislative) i njihove pragmatične primjene.

Privatna arhivska građa u arhivskoj legislativi

Kako je već naprijed naznačeno u vrijeme socijalističke etape razvoja (1945-1990), s obzirom na karakter vlasništva (apsolutna dominacija državnog nad privatnim vlasništvom u svim sferama djelatnosti), nastajala je ogromna produkcija javne arhivske građe u odnosu na minornu i kudikamo manje

2. Posljednji arhivski zakon u SR Bosni i Hercegovini donijet je 1987. godine pod nazivom *Zakon o arhivskoj djelatnosti* („Sl. list SR BiH“, br. 21/87).

3. Više o tome vidi u čl. 2, 3, 7, 21, 27, 28 i 29 naznačenog *Zakona o arhivskoj djelatnosti BiH* iz 1987. godine. Slične odredbe sadržavali su arhivski zakoni ostalih federalnih jedinica SFRJ, tj. njenih socijalističkih republika, uključujući i autonomne pokrajine Vojvodinu i Kosovo.

4. Disolutivni procesi SFRJ započeli su 1991. osamostaljenjem Slovenije, potom osamostaljenjem Hrvatske, Makedonije i Bosne i Hercegovine, dok se Crna Gora razdružila tek 2006. godine.

značajnu količinu privatne arhivske građe. Takav karakter sistema slijedila je i arhivska djelatnost svake federalne jedinice i eks Jugoslavije u cjelini. Mrežu arhivskih ustanova činili su javni arhivi: republički kao matični arhiv i mreža regionalnih (u nekima i općinskih) arhiva, dok privatnih arhiva nije bilo. Javni arhivi su imali različite statusne pozicije: organi uprave ili institucije kulture. Imali su karakter arhiva općeg tipa, sa jasnim legislativnim usmjerenjem na prevashodnu brigu o javnoj arhivskoj građi, što je bila logična posljedica njenog značaja i obima. Arhivska djelatnost je bila u nadležnosti federalnih jedinica, pa je svaka od njih imala svoje arhivske propise: zakon i podzakonska akta, koji su u osnovi bili prilično kompatibilni. Nakon procesa disolucije, bivše federalne jedinice kao osamostaljene i nezavisne države (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Srbija, te Kosovo)⁵ prije ili kasnije pristupaju donošenju novih arhivskih propisa, u kojima se, manje ili više osjeća duh minolog sistema, uz određene promjene koje u suštini vode novom shvatanju značaja privatne arhivske građe, što za sobom povlači i usmjerenje ka formiranju nove arhivske mreže: pored postojećih javnih arhiva i novoosnovanih specijalnih i privatnih arhiva (*Tadin, 2001, str. 43-49*).

Jedna od najznačajnijih novina u novom (aktuelnom) arhivskom zakonodavstvu većine zemalja u tranziciji na području eks Jugoslavije je jasnije određenje javne i privatne arhivske građe, što se manifestira na terminološka i suštinska pitanja. Naime, umjesto nekih ranijih terminoloških odrednica (društveno vlasništvo, društvene organizacije, građansko-pravna lica i sl.) uvedene su nove (državno i privatno vlasništvo, javna i privatna arhivska građa, građa privatnih pravnih i fizičkih lica i sl.). Promjene se ogledaju i u tome što su u jednom broju arhivskih propisa u posebnim poglavljima tretirane javna i privatna arhivska građa, i konsekventno tome utvrđene obaveze stvaralaca i imalaca i jedne i druge, koje, međutim, nisu do kraja stručno i pravno valjano uobličene. U novim arhivskim propisima su, uglavnom, jasno naznačene potrebe, a u nekima i nadležnosti, postojanja specijalnih i privatnih arhiva za brigu o privatnoj arhivskoj građi, što implicira potrebu njihovog osnivanja i inkorporiranja u arhivsku mrežu određene zemlje, itd.

Na planu shvatanja i u arhivskoj legislativi uređenja pitanja koja se tiču zakonskog reguliranja privatne i druge arhivske građe koja nema karakter javne arhivske građe, pojedine osamostaljene države u tranziciji su u odnosu na preddisolutivno stanje zauzele različite stavove: u nekima su novonastale promjene neznatne: Srbija (*Dučić, Marković, 2011, str.32-33*)⁶ i izvjesno vrijeme Crna Gora) a u drugima su nešto značajnije (Slovenija⁷, Hrvatska, a dijelom i Bosna i Hercegovina). Ilustracije radi, ovdje ukazujemo na neke legislativne promjene na ovom planu u arhivskim propisima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Za bolje razumijevanje sadržaja ovoga rada od značaja je istaći da se privatnom arhivskom građom smatra arhivska građa koja nastaje u radu privatnih pravnih i fizičkih lica, ukoliko nije nastala u obavljanju javnih ovlasti ili u vršenju javne službe, te ako nije u državnom vlasništvu. To je građa udruženja građana, političkih stranaka, sindikata, vjerskih zajednica, privatnih pravnih subjekata, stranih predstavništava, nevladinih organizacija civilnog sektora i dr. (*Heđbeli, 2001, str. 94*).

Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske (1997, 2000, 2009), jasno su razlučene kategorije javne i privatne arhivske građe (u posebnim poglavljima). Nakon što su taksativno naznačene obaveze imalaca i stvaralaca javne arhivske građe, u Zakonu je konstatirano da se „na stvaratelje i imatelje privatnog arhivskog gradiva na osdgovarajući način primjenjuju odredbe ovog zakona o javnom arhivskom gradivu, osim ako ovim zakonom nije drukčije određeno“ (*čl.32*). Iz ove konstatacije bi se moglo

5. Srbija i Crna Gora su sve do 2006. činile jednu državnu zajednicu (Saveznu Republiku Jugoslaviju odnosno Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore), dok je nešto ranije i dotadašnja Autonomna pokrajina Kosovo proglasilo svoju nezavisnost od Srbije. Donošenjem *Zakona o arhivskoj građi Savezne Republike Jugoslavije* stavljen je van snage raniji *Zakon o arhivskoj građi federacije* („Sl. list SFRJ“, br. 11/86), dok su zakonima Republike Srbije (*Zakon o kulturnim dobrima*, „Službeni glasnik RS“, br. 71/94) i Republike Crne Gore (*Zakon o arhivskoj djelatnosti*, „Službeni list CG“, br. 25/92 i 27/94) zamijenjeni njihovi prijeratni arhivski zakoni. Odredbe o statusu privatne arhivske građe i građe vjerskih zajednica nisu bitnije promijenjene.

6. U Srbiji su Zakonom o kulturnim dobrima („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 71/94) uređena i pitanja arhivske građe i arhiva, a u posljednje vrijeme se radi na donošenju posebnog zakona o arhivskoj djelatnosti.

7. Republika Slovenija je imala dinamične promjene u sferi arhivske legislativne, koje su bile predmet posebnog referenduma građana. Više o tome: Semlič-Rajh, Z. (2008), Slovenska arhivska služba i novo zakonodavstvo, u: *Arhivska praksa*, broj 11, Tuzla, str. 137-153; Pavšič-Milost, A. (2006), Zaštita privatne arhivske građe privrednih organizacija u Republici Sloveniji, u: *Arhivska praksa*, broj 9, Tuzla, str. 97-104; Klasinc, P.P. (2010), Arhivistika za registrature, u: *Arhivska praksa*, broj 13, Tuzla, str. 131-139; Novak, M. (2010), Arhivska praksa skompleksnim arhivskim sistemima, u: *Arhivska praksa*, broj 13, Tuzla, str. 190-207.

zaključiti da su obaveze imalaca privatne arhivske građe istovjetne obavezama imalaca javne arhivske građe. Međutim, već u narednom 33. članu *Zakona* su imalcima privatne arhivske građe utvrđene znatno reducirane obaveze, tako da oni npr. nisu obavezani da imaju zaposleno stručno arhivsko osoblje, niti da vrše njegovu edukaciju, da imaju odgovarajući prostor i opremu za smještaj i zaštitu građe itd.⁸ *Zakonom* je utvrđeno da arhivsku službu obavljaju arhivi kao javne ustanove (Hrvatski državni arhiv i 18 područnih državnih arhiva), a da „određene poslove arhivske službe mogu, kao ustanove, obavljati specijalizirani arhivi i privatni arhivi“ u skladu sa ovim zakonom i drugim propisima (*član 39 Zakona*). Također je predviđeno (*u članu 42*), da „specijalni arhivi i privatni arhivi (sveučilišni arhivi, gospodarski arhivi, arhivi vjerskih zajednica, arhivi banaka i dr.) mogu prikupljati i čuvati arhivsko i registraturno gradivo nastalo radom svojih osnivača i drugih domaćih pravnih i fizičkih osoba“, da se „specijalizirani arhivi koji se osnivaju za zaštitu, obradu i korištenje javnog arhivskog i registraturnoga gradiva, mogu (se) osnivati na temelju pribavljene saglasnosti i rješenja o razgraničenju nadležnosti sa državnim arhivima“, da državni arhivi preuzimaju javno arhivsko gradivo a da privatno arhivsko gradivo prikupljaju „otkupom, poklonom ili pohranom“ (*član 43*), da Hrvatski državni arhiv „vodi Upisnik vlasnika arhivskoga gradiva Republike Hrvatske u privatnom vlasništvu“ (*član 45*), da „specijalizirane i privatne arhive mogu osnovati domaće i strane pravne i fizičke osobe“ (*član 49*), da rješenje o postojanju uvjeta za osnivanje specijaliziranih i privatnih arhiva donosi Ministarstvo kulture (*član 50*), te da prostor i opremu osiguravaju njihovi osnivači (*član 52*).

Od ostale aktuelne arhivske legislativne u Hrvatskoj, koja se odnosi na ovu problematiku, od značaja je *Zakon o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata (2004)*, kojim se ova ustanova osniva kao „javna znanstvena ustanova - specijalizirani arhiv“ a radi ophođenja sa arhivskom građom nastalom u vrijeme „Domovinskog rata“ 1991-1995. Osim toga je problematika ophođenja sa registraturnom i arhivskom građom Ministarstva obrane i Oružanih snaga Republike Hrvatske, uslijed specifičnosti i značaja, uređena posebnim podzakonskim aktom pod nazivom *Pravilnik o zaštiti i korištenju arhivskog i registraturnog gradiva Ministarstva obrane i Oružanih snaga Republike Hrvatske*. Ovdje se, sa stručnog stanovišta promatrano, nominalno radi o registraturi Državnog arhiva Hrvatske, koja je u suštini jedan od oblika specijalnog arhiva, koji nije zaseban pravni subjekt, već posebna organizaciona jedinica naznačenih registratura. Posebni propisi o privatnim arhivima u Hrvatskoj nisu donijeti, što faktički znači da brigu o privatnoj arhivskoj građi vrše državni arhivi na području svoje teritorijalne nadležnosti.

Arhivska legislativa u osamostaljenoj i decentraliziranoj Bosni i Hercegovini (1995), prati novo administrativno ustrojstvo: država, dva entiteta: Federacija BiH i Republika Srpska, Brčko distrikt BiH, a u okviru Federacije BiH deset kantona. Na svakom administrativnom nivou doneseni su posebni arhivski zakoni (osim u Posavskom i Livanjskom), koji nisu u međusobnoj subordinaciji, tako da se različito uređena i pitanja tretmana javne i privatne arhivske građe, te specijalnih i privatnih arhiva. Arhiv BiH je izgubio prijeratnu matičnu funkciju, tako da je svaki arhiv matičan na području svoje teritorijalne nadležnosti. Sve to usložnjava koordinaciju i sinhronizaciju neophodnih arhivističko-stručnih aktivnosti na području cijele države. Ipak, tranzicijske potrebe i izazovi imali su odraza i na neke pozitivne promjene u sferi jasnijeg određenja i tretmana privatne arhivske građe. Ovdje ćemo okvirno ukazati na te promjene u arhivskim zakonima na nivou države, oba entiteta i Tuzlanskog kantona.⁹

U *Zakonu o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine (2001)*, pitanja privatne arhivske građe dobila su određeno mjesto i značaj, u mnogo čemu cjelovitije od prethodnog prijeratnog *Zakona*. Tako se u čl. 2 ovog *Zakona* utvrđuje: „Arhivska i registraturna građa zaštićena je bez obzira na to u čijem je vlasništvu ili posjedu, te da li je registrirana ili evidentirana“. Ovim je, načelno, briga o zaštiti privatne arhivske građe stavljena u istu ravan sa brigom o zaštiti javne građe. Potom je u *Zakonu* posebno tretirana javna arhivska građa (poglavlje II, članovi 5 do 20), a posebno privatna arhivska građa (poglavlje III, članovi 21 do 29). Definicija pojma privatne arhivske građe data je u čl. 21 *Zakona* i glasi: „Privatnom arhivskom građom smatra se arhivska građa nastala djelovanjem pravnih i fizičkih lica, ukoliko nije nastala

8. Odredbe *Zakona* koje se odnose na privatnu arhivsku građu nisu konsekventno ugrađene u provedbene propise, što dodatno otežava ophođenje nadležnih arhiva sa imalcima ove građe. (Heđbeli, Ž. (2001). *Privatno arhivsko gradivo*, 94-100).

9. O arhivskom zakonodavstvu dejtonske Bosne i Hercegovine objavljeno je više stručnih članaka i rasprava od strane bosanskohercegovačkih arhivista u domaćim i inozemnim arhivističkim časopisima (Kožar, A. (2013). *Privatna arhivska građa, napomena 6*); Šehović, A. i Čekić, Dž. (2007). *Zbirka arhivskih propisa Bosne i Hercegovine 1947-2007*, Sarajevo, Arhiv Bosne i Hercegovine; Mačkić, Z. (2003). *Zaštita kulturnih dobara, komentari i objašnjenja propisa Republike Srpske*, Banja Luka, Arhiv Republike Srpske i dr.

tokom obavljanja javnih ovlaštenja ili tokom obavljanja javne službe i ako nije u društvenom vlasništvu“. Potom je utvrđena obaveza i pravo Arhiva BiH da „u dogovoru sa entitetskom arhivima, utvrđuje popis pravnih osoba imaoaca arhivske građe u privatnom vlasništvu, za koju po svojoj stručnoj ocjeni utvrdi da je od interesa za državu“ (član 22). U istom članu je utvrđeno da „nadležni arhiv vodi registar vlasnika privatne arhivske građe sa osnovnim podacima o imaoцу građe“. Ova odredba odnosi se ne samo na Arhiv Bosne i Hercegovine, već i na sve druge javne arhive u Bosni i Hercegovini, što je od velikog značaja za pravilan i ujednačen tretman privatne arhivske građe na cijelom državnom području.

Zakonom je utvrđeno da se „na stvaraocu i imaoce privatne arhivske građe primjenjuju odredbe ovog zakona“ (član 24), te pravo i obaveza Arhiva BiH „inspekcijskog nadzora nad arhivskom građom u privatnom vlasništvu“ (član 23), pri čemu se očito misli na privatnu arhivsku građu od interesa za državu. Potom su utvrđene i prilično jasno formulirane obaveze koje imaju imaoци privatne arhivske građe i nadležni arhivi na planu njenog čuvanja, zaštite, korištenja, otkupa i iznošenja u inostranstvo (članovi 25, 26, 27, 28 i 29 Zakona). Međutim, taksativno naznačene obaveze imalaca privatne arhivske građe u članu 25 Zakona (alineje a, b, c i d) su znatno restriktivnije u odnosu na obaveze imalaca javne arhivske građe naznačene u članu 7 Zakona (alineje a, b, c, d, e, f, g i h), a tiču se dostavljanja Arhivu popisa građe, redovnog odabiranja arhivske iz registraturne građe, osiguranja odgovarajućeg kadra, prostora i opreme za smještaj i zaštitu arhivske građe, donošenja Liste kategorija registraturne građe uz saglasnost Arhiva i dr. Kada se ovo ima u vidu proizilazi jasna konstatacija da ovim Zakonom nije suštinski izjednačen status privatne i javne arhivske građe, niti prava i obaveze stvaralaca i imalaca te građe i nadležnosti arhiva prema njima. Pozitivno je i to što je Zakonom (član 32) predviđena mogućnost osnivanja i djelovanja specijalnih i privatnih arhiva „na način utvrđen ovim zakonom i drugim propisima“, ali bliži propis u vidu podzakonskog akta nije donesen.

Određena nedorečenost je ostala na planu preciziranja vlasništva građe nastale u radu građansko-pravnih i fizičkih lica, koja može biti i javna i privatna. Odredbama člana 21 utvrđeno je da je privatna arhivska građa sva ona građa koja je nastala u njihovom radu „ukoliko nije nastala tokom obavljanja javnih ovlaštenja ili tokom obavljanja javne službe i ako nije u društvenom vlasništvu“. Ako se imaju u vidu odredbe člana 35 Zakona u kojem se konstatira da Arhiv BiH „brine o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine nastaloj do 1992. godine“, moguće je zaključiti da je sva građa građansko-pravnih i fizičkih lica nastala do 1992. godine javna arhivska građa koju Arhiv BiH (i arhivi) treba da preuzme od imalaca. To bi se, između ostaloga odnosilo i na građu vjerskih zajednica. Ovo tim prije što se u članu 47 Zakona konstatira da se građa „pravnih i građanskih lica“ smatra „javnim dobrom“. Da je u pitanju određena nedorečenost Zakona potvrđuju i odredbe *Pravilnika o preuzimanju arhivske građe u Arhiv BiH (2003)* u kojem (poglavlje III o preuzimanju arhivske građe od građansko-pravnih i fizičkih lica - privatna arhivska građa) nije utvrđena obaveza Arhiva da preuzme ovu vrstu građe nastalu prije 1992. godine. Dakle, šta sve spada u javnu a šta u privatnu arhivsku građu „građansko-pravnih i fizičkih lica“ nije Zakonom i podzakonskim aktima cjelovito i nedvosmisleno razjašnjeno, što u praktičnoj primjeni ovih propisa dovodi do određene konfuzije. Posebno je problematična odredba o ovoj građi koju treba smatrati „društvenim vlasništvom“, koja je, očito, recidiv socijalističke pravne terminologije.¹⁰

Naznačenim Zakonom predviđena je, članom 32, mogućnost formiranja specijalnih i privatnih arhiva, i to: „Određene poslove arhivske službe mogu obavljati specijalni arhivi u okviru institucija oružanih snaga, unutrašnjih poslova, naučne ustanove, vjerske zajednice, privredni subjekti, banke i dr. kao i privatni arhivi, na način uređen ovim zakonom i drugim propisima“. Međutim, bliže odredbe o osnivanju, djelokrugu rada i drugim pitanjima od značaja za rad specijalnih i privatnih arhiva ovaj Zakon ne sadrži a o tome nisu doneseni ni bilo kakvi podzakonski akti. Jedino je entitet Republika Srpska donijela *Pravilnik o uslovima za osnivanje i početak rada arhiva (2000)* koji je istovjetan prijeratnom *Pravilniku* a koji se prevashodno odnosio na formiranje javnih arhiva.

Slične odredbe o privatnoj arhivskoj građi sadrže i entitetski arhivski zakoni: *Zakon o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine (2002)* i *Zakon o arhivskoj djelatnosti Republike Srpske (1999,2000)*. Federalni arhivski zakon za privatnu arhivsku građu koristi termin „udruženja građana i druga pravna i fizička lica“, a zakon Republike Srpske „privatna preduzeća, građansko-pravna i fizička lica“. Iako su mnoge odredbe o privatnoj građi gotovo identične odredbama iz Zakona na nivou Bosne i Hercegovine, ipak se one ne tretiraju u posebnoj poglavlju o privatnoj arhivskoj građi, te se i sa toga aspekta može konstatirati da iste nisu na razini odredaba iz državnog zakona.

10. U Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske („Narodne novine RH“ broj 105/97, 64/00, 65/09 i 144/12) se, u članu 29, umjesto ovog koristi termin „državno vlasništvo“.

Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona (2000) i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti (2011) tretiraju pitanja ophođenja sa privatnom arhivskom građom na području Kantona na prilično obuhvatan i cjelovit način.¹¹ U odnosu na državni zakon, u ovom Zakonu su znatno decidnije utvrđene obaveze imalaca javne (član 12) i privatne (član 33) arhivske građe, stim da iste nisu ni u ovom Zakonu izjednačene. I u ovom Zakonu je Arhivu, u vezi sa privatnom arhivskom građom, utvrđena obaveza da „utvrđuje popis imalaca arhivske građe u privatnom vlasništvu“ (član 31), te da privatnu arhivsku građu „upisuje u Registar vlasnika privatne arhivske građe koji vodi Arhiv“ (član 32). Ono što bi se moglo smatrati nedostatkom konzistentnosti tretmana privatne arhivske građe u ovom Zakonu je činjenica da se u članu 38 među evidencijama koje Arhiv vodi ne navodi implicite Registar vlasnika privatne arhivske građe, mada je na kraju ovog člana Zakona utvrđena konstatacija da „bliži propis o vođenju registara i evidencija“ donosi nadležni ministar. U *Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti TK* (član 33a), utvrđena je obaveza imalaca privatne arhivske građe u digitalnom obliku da dostavljaju Arhivu podatke „o načinu i postupku njene zaštite“, kako je to utvrđeno za ovu vrstu građe u izvornom obliku.

Zakonom je također predviđeno da „određene poslove arhivske djelatnosti mogu, kao ustanove, obavljati specijalni arhivi (unutrašnji poslovi, oružane snage, zatim vjerske zajednice, privredni subjekti, naučne ustanove, banke i dr.) i privatni arhivi, na način utvrđen ovim Zakonom i drugim propisima“ (član 36). Arhiv utvrđuje popis imalaca arhivske građe od interesa za Kanton, vodi Registar vlasnika privatne arhivske građe, obavlja matične poslove arhivske djelatnosti za područje Kantona, da se „Arhiv i drugi arhivi upisuju u Registar arhiva koji vodi Ministarstvo“ (član 43), te da „mogu početi sa radom nakon upisa u Registar arhiva“, a da provjeru uslova (prostor, stručni kadar, novčana sredstva) za osnivanje arhiva vrši Ministarstvo (član 44). Zakonom je predviđeno da „bliži propis o obliku i sadržaju obrasca i postupku za upis i brisanje iz registra arhiva donosi ministar“. Dakle, ovaj kantonalni zakon je znatno određeniji, obuhvatniji i sadržajniji od Zakona na nivou Bosne i Hercegovine. Međutim, iz naznačenog se vidi da arhivi i njihovi osnivači, imaju i neke posebne obaveze kada se radi o privatnoj arhivskoj građi i o građi koja može biti u nadležnosti specijalnih arhiva, te o postupku osnivanja i funkcioniranja specijalnih i privatnih arhiva. Ovdje treba istaći činjenicu da svi kantonalni propisi po ovom pitanju nisu na razini propisa Tuzlanskog kantona, odnosno ne slijede odredbe aktuelnog *Zakona o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, tako da je neharmoniziranost arhivskih propisa na području Bosne i Hercegovine i po ovom pitanju evidentna.

Novi arhivski zakon je u nezavisnoj Republici Crnoj Gori (2006) donesen pod nazivom *Zakon o arhivskoj djelatnosti (2010)*,¹² kojim je napravljen značajan iskorak u odnosu na prethodne propise. Ovaj zakon prilično obuhvatan i konzistentno tretirana najvažnija pitanja organiziranja i djelovanja arhivske djelatnosti, ali uz određene specifičnosti u odnosu na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Između ostaloga, Zakonom su jasno definirana pitanja određenja i tretmana javne i privatne arhivske građe i ustrojena pokrivenost cijelog državnog prostora javnom arhivskom službom.¹³ U članu 7 Zakona utvrđeno je da „arhivska građa može biti javna i privatna“, te konstatirano: „Privatna arhivska građa je građa nastala radom ili djelovanjem pravnih ili fizičkih lica, ukoliko nije nastala u vršenju javnih ovlaštenja i ako nije u državnoj svojini“. U posebnom podnaslovu „Postupanje sa privatnom registraturskom i arhivskom građom“ (član 25) je utvrđeno da se odredbe Zakona utvrđene za javnu primjenjuju i na onu privatnu registraturnu i arhivsku građu koja je: „1. Nastala u obavljanju registrovane djelatnosti ili aktivnosti pravnih i fizičkih lica, i 2. Od značaja je za nauku, kulturu ili istoriju Crne Gore ili drugi društveni značaj od javnog interesa, ako ovim zakonom nije drugačije određeno“. Ovu građu Arhiv preuzima u sporazumu sa „stvaraocem, odnosno držaocem ove građe“. U trećem poglavlju pod naslovom „Obaveze stvaralaca i držalaca registraturske i arhivske građe“ u posebnim članovima naznačene su obaveze za javnu (član 27) i privatnu građu, stim da su obaveze „stvaralaca i držalaca“ javne građe znatno preciznije i obimnije (u 12

11. U postupku donošenja ovog Zakona, kao i njegovih izmjena i dopuna, korištena su iskustva i dometi arhivskih propisa iz zemalja eks Jugoslavije, posebno iz Republike Hrvatske.

12. Pod istim nazivom je u prvim godinama tranzicije 1992. godine donijet arhivski zakon („Sl. list CG“, broj /92), te 1994. („Sl. list CG“, broj /94).

13. *Zakonom o arhivskoj djelatnosti* iz 1992. godine izvršena je reorganizacija arhivske službe, tako što se osniva Državni arhiv Crne Gore (u statusu upravne organizacije) a postojeći arhivi iz statusa samostalnih ustanova u oblasti kulture postaju njegova arhivska odjeljenja kojima se arhivskom mrežom pokriva i područje 12 opština koje do tada nisu imale organiziranu brigu o arhivskoj građi na svom području (Kolašin, Danilovgrad, Plužine, Šavnik, Mojkovac, Andrijevića, Plav, Rožaje, Pljevlja, Žabljak, Ulcinj i Tivat). Više o tome vidi: Kapisoda, M. i Radunović, S. (2016), Pregled stanja registraturne i arhivske građe u Državnom arhivu Crne Gore, u: *Arhivska praksa*, broj 19, Tuzla, 31, Arhiv TK i Društvo arhivskih zaposlenika TK.

zasebnih alineja), dok su obaveze „stvaralaca i držalaca“ privatne arhivske građe (*član 28*) znatno reducirane (u 6 alineja), nešto slično određenjima u hrvatskom i bošanskohercegovačkom arhivskom zakonu. Međutim, u poslovima koje Državni arhiv obavlja (*član 29*) obuhvaćena je i jedna i druga arhivska građa, što je od značaja za odgovarajući tretman privatne arhivske građe, kao i to što su kaznenim odredbama (*član 39*) obuhvaćeni stvaraoci i imaoci javne i privatne arhivske građe. Ove odredbe (*članovi 29 i 39*) Zakona su značajan iskorak u tretmanu i ophođenju sa privatnom arhivskom građom, pa i kada se imaju u vidu naznačeni arhivski propisi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Međutim, bez posebnog provedbenog akta kojim bi se bliže uredila problematika odnosa Arhiva prema privatnoj arhivskoj građi, odredbe Zakona su isuviše načelne, sa puno dilema i mogućih nesporazuma pri njegovoj primjeni.

Za ovaj Zakon je osobena činjenica da njime nije predviđena mogućnost (niti uslovi) postojanja privatnih arhiva, ali su prilično detaljno uređena pitanja osnivanja i djelovanja specijalnih arhiva. Naime, u posebnim podnaslovima se donose odredbe o određenju biti specijalnih arhiva (*član 31*), o uslovima za njihovo osnivanje (*član 32*) i o uslovima za obavljanje djelatnosti (*član 33*). U skladu sa ovim Zakonom Ministarstvo kulture je donijelo *Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje djelatnosti specijalnih arhiva* u kojem su jasno uređena pitanja prostora, opreme, sredstava i stručnog arhivskog osoblja. Prema *Pravilniku* se može zaključiti da su u djelovanju specijalnih arhiva sadržani i poslovi sa dijelom privatne arhivske građe (građa vjerskih zajednica i sl.).

Javni arhivi i privatna arhivska građa u praksi

Neosporna je činjenica da se broj stvaralaca i imalaca privatne arhivske građe u zemljama tranzicije, kao i njena količina i značaj, konstantno povećavaju, kao što je to i slučaj sa arhivskom građom koja potencijalno pripada u nadležnost specijalnih arhiva. Također je u značajnom porastu i količina javne arhivske građe. Polazeći od te činjenice bilo bi logično pretpostaviti da sve te promjene, koje u osnovi povećavaju obim arhivskih poslova, prati i odgovarajuća organiziranost arhivske djelatnosti u tim zemljama. Međutim, analiza pragmatike to ne potvrđuje. Nešto više senzibiliteta u tome pokazali su organi vlasti, arhivi i arhivisti tranzicijske Hrvatske, a iz različitih razloga je to znatno restriktivnije u Bosni i Hercegovini, te i u Crnoj Gori, ne samo u sferi arhivske legislative već i na planu njene praktične primjene.

Kada je u pitanju arhivska služba Republike Hrvatske, treba ukazati na neke konkretne efekte jasno postavljenih zakonskih odredbi na planu odnosa prema privatnoj arhivskoj građi, odnosno prema građi specijalnih arhiva, Naime, najnoviji pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, a na osnovu „središnje evidencije o arhivskom građivu u Hrvatskoj, te o svim izvorima važnim za hrvatsku povijest, bez obzira gdje se čuvaju, koje vodi Hrvatski državni arhiv kao matična arhivska ustanova“, uradili su arhivisti Hrvatske 2006. godine.¹⁴ Između ostalog, u njemu su kao specijalni arhivi označeni: *Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu i arhivi crkvenih ustanova. U skladu sa utvrđenom metodologijom (prema ISAG standardu) u ovom *Pregledu* su dati podaci o crkvenim arhivima kao privatnim arhivima koji se čuvaju van državnih arhiva, tj. u crkvenim objektima. Radi se ponajviše o arhivima katoličke crkve (među kojima su kaptolski, biskupski, samostanski i župski), zatim pravoslavne crkve, o židovskim arhivima i arhivu Islamske zajednice Hrvatske. Pregled sadrži podatke o 98 crkvenih arhiva u kojima se nalaze 952 arhivska fonda i zbirke (stanje zaključno sa 2004. godinom). U odnosu na pokazatelje od prije 20 godina to je značajno povećanje, kada je bilo 60 crkvenih arhiva sa 474 arhivska fonda i zbirke. Za predmet interesiranja ovoga rada je od značaja činjenica da je jasno postavljeno arhivsko zakonodavstvo u pogledu jasnog određenja karaktera arhivske građe vjerskih zajednica, uz dodatne kompatibilne propise vjerskih zajednica,¹⁵ te svakako uz revnosno obavljenu ulogu države i arhivske službe Hrvatske, dalo odgovarajuće značajne rezultate.¹⁶

Vlada Republike Hrvatske je decembra 2004. osnovala specijalni arhiv pod nazivom „Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata“ a radi „prikupljanja, sređivanja, čuvanja,

14. *Pregled arhivskih fondova i zbirki (2006)*, sv. 1, Zagreb, Državni arhiv Hrvatske.

15. Tako je Hrvatska biskupska konferencija 2002. godine donijela *Uredbu o crkvenim arhivima*. O tome više vidi: *Uredba hrvatske biskupske konferencije o crkvenim arhivima*, Hrvatska biskupska konferencija u: „Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije“, str. 541-543.

16. Preuzimanje arhivske građe specijaliziranih arhiva u državne arhive, u arhivskim propisima Hrvatske nije nigdje eksplicitno naznačeno. Međutim, sa aspekta arhivske struke, ovo je veoma pozitivan pristup hrvatske arhivske službe, jer, nema dileme, nigdje se arhivska građa ne može čuvati - pa ni koristiti kao što je to moguće u javnim arhivima. Otuda ovaj primjer trebaju slijediti i druge zemlje i njihove arhivske službe.

zaštite, te stručnog i znanstvenog istraživanja arhivskog gradiva i svih podataka vezanih za Domovinski rat“. Do 2015. godine preuzeto je 65 fondova i zbirki, ukupne količine od 1.300 metara dužnih (*Nazor, Radoš, 2016, 75*). Ovdje se radi o sa arhivističkog stajališta pravilno prepoznatoj potrebi da se za ratnu produkciju arhivske građe oformi specijalni arhiv.¹⁷ Time je izvršena još jedna dobro osmišljena podjela arhivskoga posla, jer bi u suprotnom problematika zaštite, prikupljanja, čuvanja, arhivističke obrade i korištenja ove građe neminovno opterećivala normalan rad postojećih javnih arhiva, a negativno bi se odrazila na ukupno stanje ove građe.

U Bosni i Hercegovini je odnos prema arhivskoj građi koja pripada privatnim i specijalnim arhivima, znatno drugačiji. Arhivska djelatnost (zakonske odredbe, mreža javnih arhiva i arhivističkih udruženja) je u tome manje kreator a više sudionik koji sa mnogo poteškoća nastoji realizirati zakonska određenja. Problemi su u sporoj tranziciji podijeljenog bosanskohercegovačkog društva, koji se odražavaju i na stanje arhivske legislativne i njene primjene. *Zakon o arhivskoj građi i Arhivu BiH* je važan iskorak u jedinstvu i organizaciji arhivske službe BiH, ali je on isuviše načelan, pa i u odredbama koje se odnose na problematiku privatne arhivske građe, te osnivanja i rada privatnih i specijalnih arhiva, a što je odraz (posljedica) odnosa političkih snaga u zakonodavnoj vlasti na nivou Bosne i Hercegovine, kao i nižih administrativnih nivoa (entiteti, kantoni). Tamo gdje je bilo više političke volje, znatno su sadržajnije prepoznati interesi arhivske djelatnosti, pa i inkorporirani u arhivsku legislativu, a to se osjetilo i u provedbi zakonskih određenja. Rezultat takvih okolnosti je primjera radi *Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona*, o kojem je ovdje (komparacije radi) bilo riječi, ali i neki drugi arhivski propisi na različitim administrativnim razinama.

Dakle, jasno postavljena arhivska legislativa po pitanjima privatne arhivske građe fizičkih lica, o čemu je naprijed bilo riječi, rezultirala je adekvatnim rezultatima na način da je u javne arhive, po inerciji ranije prakse, preuzimana privatna arhivska građa uglavnom od fizičkih lica, najčešće otkupom i poklonima, ali znatno manje građa privatnih pravnih lica. Prema raspoloživim podacima se vidi da se u arhivima Bosne i Hercegovine 2005. godine nalazilo 106 porodičnih i ličnih fondova i zbirki (dok ih je 1979. bilo 43) zatim, 127 arhivskih zbirki (1979. ih je bilo 57), te 50 fondova i zbirki koji su kategorizirani pod „Ostalo“ a kojih 1979. godine nije bilo. To znači da su u razdoblju od 25 godina (najintenzivnije u vrijeme od okončanja rata 1995.), tj. od 1979. do 2005. godine, u bosanskohercegovačke arhive preuzeto: 63 porodična i lična fonda, 70 zbirki i 50 fondova i zbirki svrstanih pod „Ostalo“. ¹⁸ Ovi podaci su respektabilni, rezultat su i promjena u arhivskoj legislativi iz vremena tranzicije, mada su za njihovu cjelovitiju valorizaciju potrebni i još neki dodatni parametri promatranja.¹⁹ Oni svakako potvrđuju i činjenicu da je suština pitanja na planu odnosa društva i struke prema arhivskoj građi u privatnom vlasništvu u posjedu privatnih preduzeća, čije se količine i značaj enormno povećavaju, i dalje ostala neriješena. Arhivska legislativa na planu osnivanja privatnih arhiva kao ustanova kulture, je nedostatna i konzervativna, i kao takva uzrokuje stanje konfuzije: da se postojeće neodgovarajuće stanje zadržava. Javni arhivi su apsolutno okrenuti pitanjima javne arhivske građe, mada su i u tome aktivnosti pojedinih arhiva minorne. Samo neki arhivi se, po mjeri svojih interesa, bave nekim pitanjima zaštite privatne arhivske građe. Ni arhivi niti

17. Posebna valorizacija ratne produkcije arhivske građe bila je prisutna u arhivskoj teoriji i praksi SFR Jugoslavije i njenih federalnih jedinica, ali i šire, a primjenjivana je prema ratnoj građi iz Drugog svjetskog rata, što se ogledalo i u osnivanju specijalnih arhiva za tu građu (Arhiv Vojno-istorijskog instituta Beograd - sada Vojni arhiv i dr.). Međutim, arhivsku građu o ratnom konfliktu (1992-1995) zemlje slijednice eks Jugoslavije su različito vrednovala. Najveći značaj toj građi dala je Republika Hrvatska, potom dijelom Bosna i Hercegovina, dok ostale zemlje nisu na tome ništa uradile. Više o tome vidi: A. Kožar, (2014), Problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe o ratnim zbivanjima u zemljama eks Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, u: *Arhivski zapisi*, broj 2, Cetinje, Istr. 57-168, Državni arhiv Crne Gore.

18. Podaci za 1979. godinu korišteni su iz publikacije *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1981. a podaci za 2005. iz priloga: A. Kožar, (2006), Arhivski fondovi i zbirke u arhivima Bosne i Hercegovine, u: *Zbornik radova sa I. kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, str. 239-252, Arhivističko udruženje BiH.

19. Arhivista A. Rodinis navodi da je u „Knjizi otkupa i poklona“ koju vodi Arhiv BiH, zaključno sa 2004. godinom upisano 1.037 otkupa i poklona, od kojih je većina (961) upisano do 1960. godine a da od tada isto „rapidno opada“, tako da iznosi prosječno godišnje 13 upisa. A. Rodinis, (2007), O privatnoj arhivskoj građi (s osvrtom na otkupe i poklone u Arhivu BiH), u: *Glasnik arhiva i AU BiH*, br. 37/38, Sarajevo, str. 173-174, Arhivističko udruženje BiH.

država ne podstiču formiranje i djelovanje privatnih i specijalnih arhiva.²⁰ Takav odnos države je vjerovatno posljedica neznanja i nebrige, i to je priča za sebe. Međutim, zabrinjava odnos arhiva i arhivske službe. Prema činjenicama kojima raspoložemo, moglo bi se zaključiti da arhivi na taj način (nečinjenjem) nastoje zadržati postojeći monopol u obavljanju arhivske djelatnosti u cjelini, a u saradnji sa jednim brojem ovih registratura ostvariti dodatne finansijske prihode. Takav arhivistički pristup, zasigurno nije rezultat bilo kakve stručne analize o potrebi promjene odnosa prema privatnoj arhivskoj građi, već je posljedica prisutnog neprofesionalizma, kratkoročnih i partikularnih interesa i niskih pobuda uticajnih pojedinaca, što je najblaže rečeno diskutabilno i problematično. Poslovi saradnje javnih arhiva sa privatnim registraturama moraju se zasnivati u okvirima profesionalnog odnosa: da se brižljivo valoriziraju privatne registrature, da se bar onim najznačajnijim registraturama pruži odgovarajuća stručna pomoć, da se ti poslovi usluga arhiva obavljaju transparentno i u skladu sa pozitivnim propisima, pa i da se posebno finansijski vrednuju. Međutim, bosanskohercegovački arhivi nemaju mogućnosti niti kadrovskih potencijala za takvu vrstu poslova i usluga. Rijetki su arhivi koji na poslovima zaštite arhivske građe u nastajanju, mogu angažirati više od dva zaposlenika, koji prema arhivskim normativima i standardima, mogu tek svake druge ili treće godine (umjesto obavezno svake godine) da izvrše redovne preglede i kontrolu stanja u registraturama prve kategorije. Ostala javna registraturna građa je nedovoljno zaštićena, a da se i ne govori o privatnoj arhivskoj građi. Međutim, arhivi su nerijetko zbog neadekvatnog finansiranja i prinuđeni na pribavljanje dopunskih finansijskih prihoda, i to uglavnom uslugama koje prave privatnim registraturama. Kada je to transparentno onda je i opravdano. Problem je u tome što se ti poslovi neminovno bar dijelom rade na uštrb redovnih i prioriternih zakonskih obaveza. Dakle, u praksi postoji raskorak između obaveza arhivske djelatnosti i mogućnosti njihovog obavljanja od strane nadležnih arhivskih ustanova, što uzrokuje stvaranje mogućnosti za nezakonito djelovanje neformalnih pojedinaca i grupa, koje nezakonito i nestručno obavljaju poslove uređenja kancelarijskog i arhivskog poslovanja privatnih preduzeća. Osim toga, i neka privatna preduzeća, registrirana u zemlji i/ili inostranstvu, koja nisu ustanove i koja se prema arhivskom zakonodavstvu ne bi mogla baviti ovim poslovima, pojavljuju kao realizatori arhivskih poslova u privatnim preduzećima, što ne bi mogli raditi bez sprege sa organima vlasti, arhivistima i arhivskim ustanovama. Svi sudionici tako nezakonitih poslova stiču neku finansijsku korist za sebe, svi se zadovoljavaju postojećim stanjem, čime se blokira mogućnost regularnog formiranja i djelovanja privatnih arhivskih ustanova i njihovog uključivanja u podjelu obavljanja arhivskih poslova.²¹ Takav način „lova u mutnom“ urušava arhivistički profesionalizam i višestruko je štetan po arhivsku djelatnost i po društvo u cjelini.

Neuređeno pitanje statusa arhivske građe vjerskih zajednica u arhivskoj legislativi Bosne i Hercegovine, negativno se odrazilo na ophođenje javnih arhiva prema istoj. Između ostaloga: arhivi ne pokreću pitanja preuzimanja onog dijela građe vjerskih zajednica koji je nastao do 1992. godine i koji se smatra državnim (javnom) građom; nadzor arhiva nad kancelarijskim i arhivskim poslovanjem vjerskih zajednica je u stanju iščekivanja promjena koje bi vodile stvaranju specijalnih arhiva ovoga tipa, itd. S obzirom na činjenicu da je i kroz propise o vjerskim zajednicama²² iskazano njihovo opredjeljenje da formiraju specijalne arhive, postojeće stanje (*status quo*) je donekle i očekivano. Međutim, sve te nedorečenosti, dileme i lutanja imale su za posljedicu da su u javne arhive preuzete neznatne količine ove arhivske građe, a gotovo sva preuzeta građa odnosi se na razdoblje prije 1945. godine.²³ Ovo je bitno drugačija praksa od one u Hrvatskoj i Crnoj Gori.

20. Prvi pokušaj osnivanja arhiva za arhivsku građu u privatnom vlasništvu, kao privatne ustanove, učinjen je u Tuzli 2016. godine. Međutim, uslijed uvjetovanja koja je iskazao menadžment Arhiva Tuzlanskog kantona, tražeći od nadležnog ministarstva da se prvo donese podzakonski akt o osnivanju i radu specijalnih i privatnih arhiva, procedura upisa u Registar arhiva kod nadležnog Ministarstva je još uvijek u toku. Istine radi, treba reći da takav registar uopće ne postoji, pa otuda ni Arhiv TK nije mogao u njega biti upisan. U pitanju je monopolističko ponašanje menadžmenta Arhiva i eklatantno kršenje Etičkog kodeksa arhivista, čime bi se trebali baviti nadležna tijela i organi.

21. Za naznačene konstatacije o anomalijama u ophođenju sa privatnom arhivskom građom na području Bosne i Hercegovine, autor raspolaze brojnim saznanjima i činjenicama, koje će biti predmet posebne arhivističke rasprave.

22. Radi se, između ostaloga, o *Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkve i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini*, „Službeni glasnik BiH“, broj 5/04 i dr.

23. A. Kožar, (2013). Privatna arhivska građa u Bosni i Hercegovini, u: *Arhivska praksa*, broj 16, Tuzla, 177-178, Arhiv TK i DAZ TK.. Do 1979. godine preuzet je svega 21 arhivski fond i zbirka „Vjerskih zajednica“, ukupne količine 18,8 metara dužnih, odnosno svega 0,6% do tada preuzetih fondova i zbirki. U narednih 25 godina, zaključno sa 2005. godinom preuzet je još samo jedan arhivski fond.

Ovako sporo i nedostatno rješavanje pitanja arhivske građe vjerskih zajednica posljedica su inertnosti države, nedovoljne motiviranosti i zainteresiranosti vjerskih zajednica, te smišljena indolentnost arhiva koji iščekuju rješenja u smjeru formiranja specijalnih arhiva. S obzirom da arhivi nemaju prostora, niti drugih uslova da preuzmu arhivsku građu vjerskih zajednica, javno je se ne odriču a priželjkuju da tu brigu preuzme neko drugi, razumljiva su bar unekoliko takva njihova ponašanja. Nije pak prihvatljiva činjenica što ta iščekivanja arhiva dugo traju i sigurno ostavljaju traga na stanje arhivske građe vjerskih zajednica. Otuda bi bilo logično očekivati da arhivi pospješuju te procese, da podržavaju i požuruju vjerske zajednice u tome, da ih pomažu inicijativama, podrškama, stručnim uputama itd. Jer, vjerske zajednice kao važan sektor djelatnosti, moraju biti pod punom arhivističkom kontrolom, a u suprotnom se neminovno postavlja pitanje da li je arhivska zajednica na razini svojih profesionalnih obaveza?

Ni odnos države i društva, pa ni mnogih arhiva, nije odgovarajući prema posebnom vrednovanju ratne produkcije arhivske građe, jer je samo u četiri od 11 postojećih arhivskih zakona prepoznat poseban značaj te građe.²⁴ Analogno tome samo jedan broj arhiva je preuzeo određene količine te građe, ili je stavio pod odgovarajući nadzor. Zaključno sa 2005. godinom u arhivima Bosne i Hercegovine su pohranjena 74 arhivska fonda (724 metra dužna građe) koja se u cjelosti ili djelimično odnose na ratno razdoblje 1992-1995. godina (Kožar, 2008, 317-325). Također, odnos prema osnivanju i radu specijalnih arhiva nije odgovarajući. Ni jedan administrativni nivo vlasti, niti neki arhiv ili arhivističko udruženje, nisu se bavili pitanjima osnivanja specijalnog arhiva za građu ratne provenijencije 1992-1995. godina, što je ponajviše posljedica političkih i etno-nacionalnih neslaganja o karakteru rata od 1992. do 1995. godine,²⁵ tako da se u dogleđno vrijeme ne može očekivati adekvatno rješenje statusa ove građe, kako je to urađeno u Hrvatskoj.

Dugo vremena je i u periodu tranzicije u arhivskim propisima Crne Gore „u središte brige o arhivskoj građi van arhiva“ stavljana „isključivo javna arhivska građa“ (Pejović, 2007, 127),²⁶ dok se pitanje privatne arhivske građe svodilo na građu u ličnoj svojini građana. Arhivska građa privatnih pravnih lica nije bila predmet zakonodavnih opservacija, pa je otuda to slučaj i sa ukupnim djelovanjem arhivske službe na ovom planu. Odredbama aktuelnog Zakona o arhivskoj djelatnosti iz 2010. godine, kao i Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji Državnog arhiva Crne Gore, stanje je, kako je naprijed naznačeno u određenoj mjeri promijenjeno (Pejović, 2010, str. 134-148). Ipak, ni u njima arhivska građa privatnih pravnih lica (preduzeća, banaka, ustanova obrazovanja i kulture isl.) nije ni prepoznata, a kamoli da je u praksi stanje promijenjeno. I dalje je u centru aktivnosti arhiva briga o arhivskoj građi u ličnom vlasništvu (fizička lica) i građa vjerskih zajednica. Ovim je praktično nastavljena ranija, predtranzicijska, praksa, da se ovoj građi pridaje veliki značaj, znatno veći nego što je to npr. slučaj u Bosni i Hercegovini. Ove konstatacije potvrđuju podaci iz publikacije *Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori, tom I-II, Cetinje, 2001.* Iz nje je vidljivo da je u crnogorske arhive, ponajviše u arhive Cetinja i Kotora, preuzeta značajna količina i broj porodičnih i ličnih fondova i zbirki, te fondova i zbirki vjerskih organizacija (pravoslavne, katoličke i islamske), što je kao opredjeljenje i rezultat svakog respekta vrijedno.²⁷ Međutim, privatnom arhivskom građom nastalom u radu privatnih pravnih lica iz vremena tranzicije, crnogorska arhivska služba se uopće ne bavi, što je u skladu sa Zakonom ali ne i sa potrebama društva i struke. O tome i nema bitnijih rasprava i inicijativa u arhivskoj periodici. Sve to navodi na konstataciju da problematika brige o arhivskoj građi u privatnom vlasništvu privatnih pravnih lica (privatni sektor) u arhivskoj praksi arhivista Crne Gore nije još uvijek na odgovarajući način prisutna, tako da su ova pitanja pravno nuređena i stručno nepokrivena. Također, i pored jasno određene legislative o specijalnim arhivima, nije poznato kakva je primjena tih propisa, jer u arhivskoj literaturi o tome nema dovoljno podataka, tako da to ostaje otvoreno pitanje za posebno istraživanje.

24. Radi se o arhivskim zakonima na nivou Federacije BiH, te o tri kantonalna zakona: za Unsko-Sanski, Sarajevski i Tuzlanski kanton.

25. Razlike o karakteru rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) su izražene među političkim i etno-nacionalnim elitama, a prelivaju se i na organe vlasti svih nivoa. Između ostaloga došlo su do izražaja kada se (prije nekoliko godina) postavilo pitanje sudbine arhivske građe Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Svi su oni nastojali da dokažu opravdanost svojih stavova da se ta građa smjesti na njima odgovarajućim lokacijama. Više vidi: A. Kožar, (2011), Arhivistički aspekti osnivanja Arhiva Međunarodnog suda u Haagu, u: *Atlanti*, broj 21, Trieste, str. 187-196, MIAZ.

26. Ovdje treba istaći činjenicu da autorica misli uglavnom na arhivsku građu u posjedu fizičkih lica (a u Arhiv je pohranjena u vidu ličnih i porodičnih fondova), mada se u elaboraciji stanja dotiče i nedostatnosti arhivskih propisa (nastalih do 2006. godine).

27. U naznačenoj publikaciji o arhivskim fondovima i zbirkama u Republici Crnoj Gori su dati i podaci (pregledi) arhivskih fondova i zbirki vjerskih zajednica (str. 199-224).

Azimet mogućih rješenja

Stanje u arhivskoj djelatnosti zemalja u tranziciji je odraz (posljedica) ukupnih prilika u njima, čime je, neminovno, određena i dinamika pozitivnih promjena. Inicijatori i nosioci promjena kojima se obezbjeđuje optimalno funkcioniranje arhivske djelatnosti moraju biti javni arhivi - direktno i/ili preko arhivskih asocijacija. Prije svega, javni arhivi moraju dosljedno primijeniti postojeće arhivske propise, iako neki u dobroj mjeri odražavaju duh socijalizma, a da bi to mogli uraditi moraju biti krajnje profesionalni, oslobođeni uticaja svake politike. Saznanja o nedostatnostima arhivske legislative do kojih dođu u postupku njene dosljedne primjene, treba da posluže za pokretanje inicijativa unutar struke za iznalaženjem najučinkovitijih rješenja, koja bi bila pretvorena u prijedloge za izmjene i dopune postojećih i/ili donošenje novih zakona i podzakonskih akata. Javni arhivi moraju inicirati, pospješivati i zahtijevati osnivanje specijalnih i privatnih arhiva za svu produkciju arhivske građe koja nije javna (državna). Pravilne, cjelovite, stručno opravdane i svrsishodne, podjele posla u arhivskoj djelatnosti ne može biti bez uspostave arhivske mreže koju će pored javnih arhiva (čiju matičnost na području nadležnosti bar za sada ne treba dovoditi u pitanje) činiti i specijalni i privatni arhivi. Jedino se tako može uvesti i ujednačiti praktično konstruktivan i kvalitetan tretman javne i privatne arhivske građe. Monopolna isključivost javnih arhiva, na svim nivoima djelovanja, je krajnje štetna i nedopustiva. Osnivanje privatnih (i specijalnih) arhiva u statusu ustanova kulture, optimalan je pravni okvir za njihovo profesionalno organiziranje i djelovanje. Takva opredjeljenja i praksu javni arhivi trebaju podržavati i uvoditi gdje god je to moguće. Rješenja koja provodi arhivska služba Hrvatske su na tom tragu (mada nisu optimalna) te ih i druge zemlje trebaju slijediti.

Zaključak

Privatna arhivska građa zemalja eks Jugoslavije, koje se oko tri decenije nalaze u procesu tranzicije, bila je i ostala na margini interesiranja države i društva, te arhiva i arhivista. Među prvim uzrocima takvog stanja je karakter socijalističkog sistema u kojem privatno vlasništvo nije imalo odgovarajući tretman, posebno ne u komparaciji sa državnim i društvenim vlasništvom, što se neminovno prenosilo i na odnos prema privatnoj arhivskoj građi. Ipak, određeni izuzetak čini odnos prema arhivskoj građi u posjedu fizičkih lica (građana) koja je sukcesivno preuzimana u arhive (otkupom, poklonom, depozitom) i oblikovana u porodične i lične arhivske fondove i zbirke. Također je, u nekim zemljama, nešto više pažnje posvećivano arhivskoj građi vjerskih zajednica.

U toku i nakon disolutivnog procesa u zemljama tranzicije, došlo je do određenih promjena u percepciji značaja privatne arhivske građe. To je našlo odraza znatno više u arhivskoj legislativi nego u arhivskoj pragmatiki. Promijenjena je socijalistička terminologija i jasno definiran pojam privatna arhivska građa, utvrđene obaveze njenih imalaca i stvaralaca i nadležnosti javnih arhiva, te predviđene mogućnosti osnivanja i djelovanja privatnih i specijalnih arhiva. Međutim, u praksi se nije bitnije promijenio odnos javnih arhiva prema privatnoj arhivskoj građi, već je ona, manje ili više, ostala na margini njihovog interesiranja. Neki javni arhivi u tome nastoje zadržati postojeći monopol, na način da ne samo što ne generiraju osnivanje privatnih i specijalnih arhiva, već isto otvoreno opstruiraju. Ipak, značajnih pomaka ima i na pragmatičnoj razini, u čemu je primjer Hrvatske pažnje vrijedan i inspirativan za druge zemlje tranzicije. Bosna i Hercegovina je u tome postigla ograničene domete, jer po raznim osnovama podijeljeno bosanskohercegovačko društvo nije na pravi način još uvijek prepoznalo značaj privatne arhivske građe. Arhivski propisi su prilično konzervativni i nedostatni, međusobno neharmonizirani, sporo se mijenjaju i prilagođavaju promjenama kroz koje društvo postepeno prolazi. Ni u arhivskom zakonodavstvu Crne Gore nije došlo do bitnijih promjena prema arhivskoj građi privatnih pravnih lica, a naročito u percepciji značaja privatnih arhiva, dok je vizija funkcije specijalnih arhiva pravilno osmišljena.

Sve u svemu, odnos prema privatnoj arhivskoj građi, koje je svakim danom sve više (privatizacija preduzeća, promjena vlasničkih odnosa u društvu i sl.), u zemljama tranzicije je nezadovoljavajući, ne samo od strane države i društva, već i od strane javnih arhiva kao nadležnih ustanova. Na društvu je, tačnije na organima državne vlasti, da stvori uvjete za otklanjanje postojećih nedostatnosti, i privatnoj arhivskoj građi dade status koji ona zaslužuje. Nastojanja da se to radi dodatnim angažmanom javnih arhiva nisu ohrabrujuća i, sudeći po dosadašnjoj praksi, ne ulivaju nadu u skoriju i adekvatnu promjenu postojećeg stanja. Izlaz je jedino u konstituiranju mreže arhivskih ustanova na svakom administrativnom i državnom nivou, u kojima bi odgovarajuće mjesto i ulogu imali specijalni i privatni arhivi. Matična funkcija javnih arhiva bi se bar za određeno vrijeme mogla zadržati, sobzirom i na iskustva koja arhivisti

imaju na ovim poslovima. Na arhivistima i arhivima je da uočene slabosti što prije otklone, počev od upornog ukazivanja na postojeće nedostatnosti svojim osnivačima i centrima političke moći, pa sve do njihove konačne realizacije.

Izvori i literatura

Izvori

- Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1981.
- Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori, Tom I-II*, Cetinje, 2001.
- Pravilnik o uslovima za osnivanje i početak rada arhiva*, „Službeni glasnik RS“, broj 31/00.
- Pravilnik o preuzimanju arhivske građe u Arhiv Bosne i Hercegovine*, „Službeni glasnik BiH“, broj 10/03.
- Zakon o arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine*, „Službeni list SR BiH“, broj 21/87.
- Zakon o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, „Službeni glasnik BiH“, broj 16/01.
- Zakon o arhivskoj djelatnosti Republike Srpske*, „Službeni glasnik RS“, broj 35/99, 9/00.
- Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH*, „Službene novine F BiH“, broj 45/02.
- Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona*, „Službene novine TK“, broj 15/00.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti TK*, „Službene novine TK“, broj 13/11.
- Zakon o slobodi vjere i pravnom postojanju vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini*, „Službeni glasnik BiH“, broj 5/04.
- Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore*, „Službeni list SRCG“, broj 11/78.
- Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore*, „Službeni glasnik CG“, broj 49/10.
- Zakon o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske*, „Narodne novine RH“, broj 105/97, 64/00, 65/09.
- Zakon o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata*, „Narodne novine RH“, broj 178/04.

Literatura

- Hedbeli, Ž. (2001). Privatno arhivsko gradivo, U: *Arhivski vjesnik*, broj 44, str. 93-101.
- Dučić, M. Marković, Ž. (2011). Pozitivni propisi za arhivsku delatnost u Republici Srbiji. U: *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj, 41, Sarajevo, str. 30-38, AU BiH,
- Kapisoda, M. Radunović, S. (2016). Pregled stanja registraturne i arhivske građe u Državnom arhivu Crne Gore. U: *Arhivska praksa*, broj 19, Tuzla, Arhiv Tuzlanskog kantona (A TK) i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK).
- Kožar, A. (1995). *Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga prva, Tuzla*, Arhiv TK.
- Kožar, A. (2006). Arhivski fondovi i zbirke u arhivima Bosne i Hercegovine. U: *Zbornik radova sa 1. kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine (AU BiH).
- Kožar, A. (2007). Stanje arhivske građe vjerskih zajednica Bosne i Hercegovine. U: *Arhivska praksa*, broj 10, str. 203-219, Tuzla, A TK, DAZ TK.
- Kožar, A. (2007). Arhivska građa vjerskih zajednica zemalja u tranziciji. U: *Atlanti, časopis za savremenu arhivsku teoriju i praksu*, broj 17, nr. 1-2, str. 287-295, Trst, MIAZ.
- Kožar, A. (2008). Vrednovanje arhivske građe zemalja u tranziciji. U: *Atlanti*, broj 18, str. 317-325, Trieste, MIAZ.
- Kožar, A. (2011). Arhivistički aspekti osnivanja Arhiva Međunarodnog suda u Haagu. U: *Atlanti*, broj 21, str. 187-196, Trieste, MIAZ.
- Kožar, A. (2013). Privatna arhivska građa u Bosni i Hercegovini. U: *Arhivska praksa*, broj 16, str. 140-150, Tuzla, A TK, DAZ TK,
- Kožar, A. (2013). Arhivistička dostignuća Bosne i Hercegovine. U: *Atlanti*, broj 23, sv. 1, str. 149-158, Trst, MIAZ.

Azem KOŽAR: Javni arhivi i privatna arhivska građa u zemljama tranzicije, 151-165

- Kožar, A. (2014). Problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe o ratnim zbivanjima u zemljama eks Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. U: *Arhivski zapisi*, broj 2, str. 157-168, Cetinje, Državni arhiv Crne Gore.
- Kožar, A. (2017). Arhivska mreža zemalja u tranziciji: javni, specijalni i privatni arhivi, U: *Arhivski zapisi*, broj 2, Cetinje, str. 113-134, Državni arhiv Crne Gore.
- Klasinc, P. P. (2010). Arhivistika za registrature, U: *Arhivska praksa*, broj 13, Tuzla, str. 131-139, A TK i DAZ TK.
- Mačkić, Z. (2003). *Zaštita kulturnih dobara, komentari i objašnjenja propisa Republike Srpske*, Banja Luka, Arhiv Republike Srpske.
- Nazor, A. Radoš, I. (2016). Arhivsko gradivo o području Bihaća pohranjeno u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata. U: *Zbornik radova sa Naučnog skupa „Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini (1992-1995)“*, Tuzla, Društvo historičara Tuzla.
- Novak, M. (2010). Arhivska praksa kompleksnim arhivskim sistemima, u: *Arhivska praksa*, broj 13, Tuzla, str. 190-207, A TK i DAZ TK.
- Pejović, S. (2007). Neka iskustva Istorijskog arhiva Kotor u zaštiti i obradi privatnih arhiva. U: *Arhivska praksa*, broj 10, str. 122-134, Tuzla, A TK, DAZ TK.
- Pejović, S. (2010). O unutrašnjoj organizaciji Državnog arhiva. U: *Arhivski zapisi*, broj 2, str. 134-148, Cetinje, Državni arhiv Crne Gore.
- Pavšić-Milost, A. (2006). Zaštita privatne arhivske građe privrednih organizacija u Republici Sloveniji, u: *Arhivska praksa*, broj 9, Tuzla, str. 97-104, A TK i DAZ TK.
- Popović, J. (1987). *Zbirka propisa iz arhivske delatnosti*, Beograd.
- Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske (2006)*, sv. 1, Zagreb.
- Rodinis, A. (2007). O privatnoj arhivskoj građi (s osvrtom na otkupe i poklone u Arhivu BiH). U: *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 37/38, str. 170-180, Sarajevo, AU BiH.
- Semlič-Rajh, Z. (2008). Slovenska arhivska služba i novo zakonodavstvo, U: *Arhivska praksa*, broj 11, Tuzla, str. 137-153, A TK i DAZ TK.
- Šehović, A. Čekić, Dž. (2007). *Zbirka arhivskih propisa Bosne i Hercegovine 1947-2007*, Sarajevo, Arhiv Bosne i Hercegovine, JU Istorijski arhiv Sarajevo.
- Tadin, O. (2001). Specijalizirani arhivi. U: *Arhivski vjesnik*, broj 44, Zagreb, str. 43-49. Državni arhiv Hrvatske.

SUMMARY

Private archives of the countries of ex-Yugoslavia, which are in the process of transition for about three decades, have remained and remain on the margins of the interests of the state and society, as well as archives and archivists. Among the first causes of such a situation is the character of the socialist system in which private property did not have adequate treatment, especially not in comparison with state and social ownership, which inevitably transmitted itself to the relation to private archival material. However, a certain exception is the attitude towards archival material owned by natural persons (citizens), which has been successively transferred into archives (purchase, gift, deposit) and formed into family and personal archival funds and collections. In some countries, more attention has been paid to the archival material of religious communities. During and after the disassociation process in the countries of transition, there have been some changes in the perception of the importance of private archival material. This found the reflection much more in the archival legislation than in the archive pragmatism. The socialist terminology has been changed and the concept of private archival material has been changed, the obligations of its owners and creators and the competencies of public archives, as well as the foreseen possibilities for the establishment and operation of private and special archives. However, in practice, the relationship of society and public archives to private archives has not changed significantly, but it has, more or less, remained on the margin of their interest. Some public archives seek to keep the existing monopoly in such a way that not only do not generate the establishment of private and special archives, but also openly obstruct. Nevertheless, there are significant movements at a pragmatic level, where the example of Croatia is worth and inspiring for other countries of transition. Bosnia and Herzegovina has achieved limited reach in this regard, because on various bases, a divided Bosnian society has not yet correctly recognized the importance of private archival material. Archival regulations are fairly conservative and insufficient, mutually unharmonized, slowly changing and adapting to the changes through which society gradually passes. Even in the archival legislation of Montenegro there were no significant changes to the archival material of private legal entities, especially in the perception of the importance of private archives, while the vision of the function of special archives was properly designed. All in all, the attitude towards private archival

material, which is becoming more and more everyday (privatization of enterprises, change of ownership relations in society, etc.) in the countries of transition is unsatisfactory, not only by the state and society, but also by the public archives as competent institutions. It is up to society to create conditions for removing existing deficiencies, and to provide private archives with the status it deserves. Efforts to do this by additional engagement of public archives are not encouraging and, according to previous practice, they do not give hope to a more recent and more adequate change of the existing situation. The only way out is to establish a network of archival institutions at every administrative and state level, in which special and private archives would have the appropriate place and role. The original function of the public archives could, at least for a certain period of time, be maintained, in addition to the experience archivists have on these jobs. The archivists and archives of each country have noted that the observed weaknesses have been removed as soon as possible, starting with a persistent indication of the existing shortcomings of their founders and centers of political power until their final realization.

Typology: 1.01 Original scientific article

Submission date: 29.06.2018

Acceptance date: 08.08.2018